

УДК 811.111:81'42:821.111(73) Ольга Дельва (Херсон)

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ "МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ": КОГНІТИВНО-ПОЕТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У статті розкрито лінгвокогнітивні механізми, що лежать в основі образного осмислення художніх концептів, та виявлено стилістичні засоби формування образу "маленької людини". Розроблена комплексна методика аналізу цього образу із залученням когнітивно-поетологічного підходу. Ключові слова: художній образ, словесний образ, лінгвокогнітивні механізми, когнітивно-поетологічний підхід.

The article focuses on revealing of linguocognitive mechanisms, underlying the comprehension of literary concepts, and stylistic means forming the "little man's" image. We suggest complex methodology of this image analysis in the framework of cognitive poetics. Key words: image, verbal image, linguocognitive mechanisms, cognitive poetics.

Дослідження засобів експлікації змісту художніх текстів у межах когнітивної поетики зумовлює актуальність визначення лінгвокогнітивних механізмів формування образного простору та його вербалізації. Аналітичний огляд наукового доробку з цієї теми дозволив виокремити функціональний, стилістичний та лінгвокогнітивний підходи до вивчення художнього образу. У рамках функціонального підходу художній образ трактують як форму відображення дійсності, досвіду та знань людини, що має конкретно-чуттєву основу з настановою на підкреслено-емоційний характер вираження певної думки і відрізняється узагальненістю змісту, який передає [4, с. 14]. Відповідно до вище зазначеного, художній образ обіймає такі функції, як єдність раціонального та емоційного, індивідуальна узагальненість змісту, гнучкість, багатозначність та метафоричність. Ми зупинилися на визначенні В.М. Назарця, який кваліфікує художній образ як специфічну форму відображення дійсності крізь призму конкретно-чуттєвої даності предмета зображення, під якою розуміється сукупність індивідуально-предметних ознак, які активуються у людській свідомості [3, с. 97]. Конкретно-чуттєва даність предмета відображення (Ю.Б. Боров, І.Ф. Волков, А.Н. Мороховський) має назву первинного або чуттєвого образу, відрізняючи художній образ від такої форми відображення, як схема (у повсякденному житті) або поняття (у науці) [3, с. 97–98]. В.А. Кухаренко тлумачить художній образ з погляду кумулятивності, тобто як узагальнюючий, збірний, синтетичний, такий, що побудований на основі словесних образів, локалізованих у рамках контексту [6, с. 11]. Словесні образи є першоелементами образів синтетичних, вони є первинними по відношенню до художніх – вторинних [там само]. Словесний образ є відрізком мовлення, що несе образну інформацію, значення якої не еквівалентно значенню окремо взятих елементів даного відрізка [7, с. 38]. Таким чином, словесні образи відтворюють те, що не сприймається безпосередньо у зоровій формі, а домальовується у свідомості у вигляді певного емоційно-асоціативного переживання, тобто те, що називають інтелектуальним або умозримим образом [3, с. 102]. Словесним образам характерні такі функції, як емотивна, експресивна, зображальна й виражальна, що мають зовсім різні ефекти: висміюють та підносять, надають зображувальному поетичності або викривають його нікчемність (І.В.

Арнольд, Д.П. Ільїн, І.С. Поляков). Таким чином, словесний образ є формою відображення інтелектуального та емоційного інформаційного комплексу, що активізує певний емоційно-чуттєвий досвід у

свідомості учасників художнього дискурсу. Як художні, так і словесні образи є окремими складовими єдиного цілого, яким є художній твір. У рамках даного дослідження ми, вслід за В.А. Кухаренко, Н.Д. Присяжнюк та О.А. Колесовою, трактуємо художній образ "маленької людини" з позиції кумулятивності, тобто такий, що побудований на основі словесних образів, дібраних у художніх текстах О'Генрі. Словесні образи вербалізуються у художньому тексті у вигляді тропів. У руслі стилістичного підходу домінантними тропеїчними мовними засобами є метафора, метонімія, оксюморон, епітет та уособлення. Метафора є тропом, що базується на переносі назви та властивостей з одного об'єкта на інший за принципом їх подібності [1, с. 99; 5, с. 23; 7, с. 171; 8, с. 105]: "I led a dog's life in that flat". Метонімія заміщує назву одного об'єкта іншою за принципом їх суміжності [1, с. 101; 5, с. 24; 7, с. 67]: "The old life will never know me again". Метою оксюмору є утворення протиріччя шляхом зштовхування слів з протилежним семантичним навантаженням [1, с. 111; 8, с. 183, 214]: "Myra was always full of life and devilment". Епітет є лексико-синтаксичним тропом і відрізняється обов'язковою наявністю в ньому емоційних та експресивних конотацій, завдяки яким досягається вираження індивідуально-авторського сприйняття, позиції [1, с. 104; 5, с. 31; 8, с. 140]: "Once you've got it, its you for a rheumatic life". Уособлення полягає у переносі властивостей людини на абстрактні поняття та неживі предмети [1, с. 103; 8, с. 121, 132]: "All life moved on tracks, in grooves, according to system, within boundaries, by route". На основі лінгвостилістичного аналізу художніх текстів О'Генрі ми можемо виділити такі види словесних образів, націлених на формування художнього образу "маленької людини", як метафоричні, метонімії та оксюморони. У річищі лінгвокогнітивного підходу тропи й стилістичні фігури розглядаються як засоби дослідження механізмів людського мислення (Л.І. Белєхова, Л.Ф. Присяжнюк, G. Lakoff, E. Semino). З позиції концепції Л.І. Белєхової, словесний образ трактується як складний лінгвокогнітивний конструкт, що об'єднує передконцептуальну, концептуальну та вербальну іпостасі, адже є точкою перетину різних типів знань: архетипного, стереотипного й індивідуального [2, с. 189]. Передконцептуальна іпостась є підґрунтям словесного образу, його смислом, архетипом, що активується позасвідомими когнітивними операціями, викликаними емоційним досвідом людини, який зберігається у колективному позасвідомому [2, с. 190]. Концептуальна іпостась словесного образу є своєрідною цілісністю, що об'єднує й упорядковує різні типи семантичних знань, структурованих концептуальними схемами. Останні є результатом осмислення однієї царини (царини мети) у термінах іншої (царини джерела). Концептуалізація здійснюється за допомогою лінгвокогнітивної операції мапування [9; 10], яка розглядається у когнітивній лінгвістиці як механізм концептуальної метафори, що пояснює шляхи створення концептуальних схем (метафоричних, метоніміїчних, оксюморонних). Різні види мапування визначаються Л.І. Белєховою як лінгвокогнітивні операції (далі – ЛО), тобто дії, спрямовані на формування словесних образів, які супроводжуються лінгвокогнітивними процедурами (далі – ЛП)

– прийомами аналізу якостей та ознак, що містяться у царині джерела й мети словесних образів [2, с. 176]. Вербальна іпостась є втіленням концептуальних схем у словесну тканину художнього тексту за допомогою цих операцій та процедур, домінування яких у формуванні того чи іншого словесного образу зумовлює конфігурацію його концептуально-семантичного простору [2, с. 202]. Інструментами репрезентації концептуальних схем є концептуальні тропи. Формування тропів ґрунтується на різних видах мислення, які й зумовлюють характер мапування в словесних образах. Так, аналогове мислення лежить в основі аналогового мапування, асоціативне мислення – субститутивного, пародаксальне – контрастивного, параболічне й есеїстичне – наративного. Аналогове мапування базується на принципі аналогії, що слугує когнітивним обмеженням у формуванні словесних образів, побудованих на концептуальній метафорі [2, с. 218–219]. Наприклад, у словесному образі "We will forget

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XIX

254

work and business and life will be one long holiday" базова концептуальна схема має вигляд LIFE IS JOY і формується завдяки ЛП узагальнення ознак сутностей царини мети – long (роки життя) та області джерела – holiday (свято, відпочинок). Словесні образи, що містять метонімію, базуються на субститутивному мапуванні, що є операцією ідентифікації імплікативних зв'язків між варіантами референтів концепту царини та проектування їх на іншу сутність цієї ж царини словесного образу шляхом ЛП заміщення [2, с. 228–230]. Наприклад, концепт КОХАННЯ містить численні референційні значення, які втіленні у словах, що позначають його учасників, символи цього почуття, емоції, які воно викликає. Так, у словесному образі "He knew that love had come to him for the first time in all the 29 years" слово кохання заміщає словосполучення кохана жінка. Контрастивне мапування має місце у словесних образах, що обіймають оксюморон і полягає у проектуванні споріднених онтологічних властивостей (якостей й ознак) однієї сутності на протилежні споріднені онтологічні властивості іншої сутності [2, с. 230]. Ця ЛО пов'язана з принципом селективної аналогії, що передбачає наявність у сутностях, які мапуються, споріднених якостей й ознак [10, с. 140–146]. Наприклад, у словесному образі "Myra was always full of life and devilment" мапування відбувається завдяки ЛП зіткнення концепту ДОБРО з концептом ЗЛО через те, що у семантиці слова devilment міститься ознака люті. Під наративним мапуванням ми, слідом за Л.І. Белеховою, розуміємо комплексну ЛО, яка залучає різні види мапувань через проектування сюжету, теми, мотиву чи ідеї з будь-яких творів світової культури, або відомих історичних подій на словесний образ, втілюючи їх у ньому шляхом іносказання. Сигналами наявності цієї ЛО слугують власні імена, які є алюзією на певний сюжет. Такі алюзії чи мотиви художніх творів завдяки лінгвосемантичному аналізу розглядаються як ЛП інтертекстуалізації, що полягає у встановленні міжтекстуальних та внутрішньотекстуальних зв'язків з метою використання у новому словесному образі [2, с. 234–235]. Так, у словесному образі "Had the Queen of Sheba lived in the flat across the airshaft, Della would have left her hair hang out the window some day to dry just to depreciate Her Majesty's jewels and gifts" міститься алюзія у вигляді власного імені могутньої правительки аравійського царства Саби (Шеби), чий візит до ізраїльського царя Соломона у Єрусалим описаний у Біблії (10 глава 3 книги Царств). У наведеному словесному образі присутнє не лише наративне,

але і субститутивне мапування (під скарбами королеви мається на увазі вона сама). Таким чином, формування словесних образів відбувається за допомогою різних видів мапування, які супроводжуються ЛО конкретизації (розкриття внутрішньоформної концептуальної ознаки), спеціалізації (смыслового розвитку концепту), модифікації (трансформації прототипової концептуальної схеми) та ЛП розширення, узагальнення, компресії (опущенні суттєвих зв'язків між сутностями однієї з царин образу), перспективізації (зштовхування різних модальностей) [2, с. 206–209, 213]. Завдяки цим лінгвокогнітивним механізмам пояснюються шляхи виникнення чи прирощення нового значення образу, запобігається його повторення. Мета нашого дослідження полягає у висвітленні лінгвокогнітивних механізмів формування образу "маленької людини" у художніх текстах О'Генрі. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання такого завдання, як розробка комплексної методики дослідження цих механізмів з позиції когнітивно-поетологічного підходу. Останній спрямований на дослідження семантики й художніх концептів поетичних чи прозових текстів (Л.І. Белехова, О.П. Воробйова, В.Г. Ніконова, Л.Ф. Присяжнюк, М. Freeman). У рамках когнітивно-поетологічного підходу планується здійснити концептуальний аналіз 265 художніх текстів О'Генрі із залученням методики асоціативно-смыслових полів та концептуальної метафори, дескриптивного та компонентного аналізів. Відповідно до методики асоціативно-смыслових полів концептосфера художніх текстів О'Генрі може бути окреслена з позиції бінарної оцінної характеристики у вигляді

Розділ III. Когнітивна лінгвістика і поетика

255

концептуальних діад: ЖИТТЯ/СМЕРТЬ, БОГАТСТВО/БІДНІСТЬ, ВДАЧА/НЕВДАЧА, НАДІЯ/ЗНЕВІР'Я, ВІРНІСТЬ/ЗРАДА, СІМ'Я/САМОТНІСТЬ. Дескриптивний та компонентний аналіз словникових дефініцій уможливив виявлення когнітивних ознак формування змісту концептуальних діад. Наприклад, концептуальна діада ЖИТТЯ/СМЕРТЬ складається з таких смыслових компонентів, як час, місце, функціональність, звук, динаміка, емоційність та колір (табл. 1), які дають нам змогу виділити домінантні когнітивні ознаки, репрезентовані у вигляді бінарних опозицій: початок/кінець, народження/кончина, існування/загибель, енергія/слабкість (згасання), основа/руйнування, світлий/темний та ін. Таблиця 1. Смыслові компоненти Когнітивні ознаки концепту ЖИТТЯ концепту СМЕРТЬ Час народження початок тривалість кончина кінець завершення Місце земний світ загробний, потойбічний, інший світ Функціональність існування боротьба, праця, розвиток основа загибель бездіяльність, сон руйнування Смыслові компоненти Когнітивні ознаки концепту ЖИТТЯ концепту СМЕРТЬ Звук шум тиша Динаміка рух, сила, енергія нерухомість, слабкість, згасання Емоційність веселість, безтурботність туга, сум, журба, страх Колір світлий, яскравий, сяючий темний, сірий, тьмянний Смак солодкий, гіркий ніякий

У художніх текстах О'Генрі зміст концепту ЖИТТЯ формується за допомогою таких когнітивних ознак, як тривалість, світлі та яскраві кольори, солодкий смак (His only thought would be to make her life one long day of sunshine and peanut candy), веселість та безтурботність (...and life will be one long holiday), боротьба (...I had been having the fight of my life), енергія та сила (She was full of life), рух (Words are the least important things in life → life is action). Для концепту СМЕРТЬ характерні

ознаки завершення (...meet the death by that route), темний колір (And then in the shadow of death...), тиша й сум (The servants went to and fro with that quiet subdued tread which prevails in a house where death is an expected guest), страх (...death has no terrors for the man who hold up a train). На основі методики концептуальних метафор нами було виявлено, що кожна концептуальна діада розпадається на ряд метафоричних концептуальних схем, створених за допомогою операцій аналогового, субститутивного та контрастивного мапування. Так, концептуальна діада ЖИТТЯ/СМЕРТЬ утворює низку концептуальних схем, в яких осмислюються поняття "життя" та "смерті", і які актуалізуються у різних словесних образах, втілених у словесну тканину художніх текстів О'Генрі завдяки численним тропеїчним мовним засобам: 1) метафоричним: LIFE IS WAY (He drifted into the exclusive and calm current of life), LIFE IS CONTAINER (His Homer K.M. seemed to me to be a kind of a dog who looked at life like it was a tin can tied to his tail), LIFE IS LOVE (...and his only thought would be to make her life one long day of sunshine and peanut candy), LIFE IS SEARCH (When people in real life marry, they generally hunt up somebody in their own station), LIFE IS JOY (...all the honey of life was waiting in the hive of the world), LIFE IS ENERGY (and the fountain of life would cease to flow),

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XIX

256

DEATH IS RELEASE (The wages of the sin is death), DEATH IS ESCAPE (...should you escape from Hymen's tower on the back of death's pale steed, they'll come to the funeral) та ін.; 2) метонімічним: LIFE IS LOVE (It is plain to see that the life of the woman is in that boy), LIFE IS JOY (The pursuit of my type gave a pleasant savour of life and interest to the air I breathed), LIFE IS WAY (Every bitterness life knows), DEATH IS END (...always near with the invisible hand of death uplifted) та ін.; 3) оксюморонним: LIFE IS WAY (I was a bee sucking sordid honey from life's fairest flowers; The artist was an unhealthy man, kept alive by genius and indifference to life), DEATH IS END (And then in the shadow of death they began to talk of their love), DEATH IS TRAGEDY (Talk of death when the world is so beautiful). У результаті концептуального аналізу художніх текстів О'Генрі ми виявили, що операції аналогового, субститутивного та контрастивного мапування супроводжуються ЛО конкретизації, спеціалізації й модифікації та ЛП розширення, узагальнення й перспективізації. Наприклад, розглядаючи низку словесних образів, об'єднаних прототиповою концептуальною схемою ЖИТТЯ Є ШЛЯХ (Life is made up of sobs, sniffles and smiles, with sniffles predominating; I was a bee sucking sordid honey from life's fairest flowers; They had the appearance of men to whom life had appeared as a reversible coat – seamy on both sides), у першому ми спостерігаємо операцію аналогового мапування, що досягається завдяки, по-перше, ЛП узагальнення в іменниках "sobs" (ридання) – тяжкі часи, "sniffles" (рюмсання) – суворя дійсність, "smiles" (посмішки) – світлі часи. По-друге, ЛП розширення через підкреслення "with sniffles predominating" (де переважають рюмсання), що надає додаткової ознаки царини мети життя – страждання. З цієї позиції метафорична концептуальна схема наведеного словесного образу О'Генрі може бути реконструйована як ЖИТТЯ Є СКЛАДНИЙ ШЛЯХ. У наступному словесному образі концептуальна схема розширюється за рахунок художнього порівняння з бджолою, що розкриває такі ознаки царини мети життя, як "труд", "робота", "системність", "буденність", "рутина". Ця схема утворюється завдяки операції

контрастивного мапування через процедуру перспективізації модальностей добро та зло, активовану словосполученням "sordid honey". Третій з наведених словесних образів формується завдяки ЛП розширення у вигляді художнього порівняння та ЛО конкретизації за допомогою епітету "seamy" (зі швами), що розширює прототипову концептуальну метафору як ЖИТТЯ Є ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ. Операція модифікації на прикладі словесного образу "They were having their first trip down into the shadows of life" руйнує базовий концепт та трансформує концептуальну схему у ЖИТТЯ Є ТЕМРЯВА. Це досягається внаслідок операції аналогового мапування і процедури узагальнення іменника "shadow" – важкі часи, темні часи, що ґрунтується на імплікаціях "тінь", "морок". Операція спеціалізації проявляється у словесному образі "Trice in a lifetime may woman walk upon clouds – once when she trippeth to the altar, once when she first enters Bohemian halls, the last when she marches back across her first garden with the dead hen of he neighbor in her hand", що відображає розгортання концептуальної схеми ЖИТТЯ Є ШЛЯХ на базі смислового розвитку концепту та конкретизації поняття в мовних одиницях "trip" (линати, пурхати) – "enter" (входити, ставати частиною) – "march" (рішуче маршувати), які відображають ріст та становлення особистості. Висновки та перспективи. Використана нами комплексна методика аналізу художнього образу "маленької людини" орієнтована на розкриття лінгвокогнітивних механізмів, що лежать в основі утворення цього образу. У ході дослідження було виявлено, що художній образ "маленької людини" має кумулятивний характер і формується на основі низки словесних образів, сформованих за допомогою різних видів мапування (аналогове, субститутивне, контрастивне), що супроводжуються лінгвокогнітивними операціями конкретизації, спеціалізації й модифікації та процедурами розширення, узагальнення, перспективізації. Така методика може бути використана для аналізу будь-яких художніх текстів та знайде своє практичне застосування як у когнітивній семантиці художнього тексту, так і в інших дисциплінах когнітивної лінгвістики.

Розділ III. Когнітивна лінгвістика і поетика

257

ЛІТЕРАТУРА 1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. – 4-е изд., испр. и доп. / И.В. Арнольд. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с. 2. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ...докт. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Лариса Іванівна Белехова. – К., 2002. – 476 с. 3. Галич О.А. Теорія літератури / О.А. Галич, В.М. Назарець, Є.М. Васильєв; [за наук. ред. О.А. Галича]. – К.: Либідь, 2001. – 455 с. 4. Колесова А.О. Художній образ Коханої/Коханого в англомовних поетичних текстах ХІХ–ХХ століття: лінгвокогнітивний та гендерний аспекти: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / А.О. Колесова. – Херсон: Херсонський держ. ун-т, 2012. – 210 с. 5. Кухаренко В.А. Практикум зі стилістики англійської мови: Підручник / В.А. Кухаренко. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 160 с. 6. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 272 с. 7. Мороховский А.Н. Стилистика английского языка / [Мороховский А.Н., Воробьёва О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В.]. – К.: Вища школа, 1991. – 272 с. 8. Приходько В.К. Выразительные средства языка: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В.К. Приходько. – М.: Издательский центр "Академия", 2008. – 256 с. 9. Уфимцева А. А. Семантика слова / А. А. Уфимцева // Аспекты

семантических исследований. – М.: Наука. – 1980. – С. 5–80. 10. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.